

HISTORICAL SCIENCES

SHIRT - THE MAIN COMPONENT OF MEN'S PEOPLE'S DRESS HUTSULS OF TRANSCARPATHTIA OF THE END OF XIX - FIRST HALF OF XX CENTURY

Kotsan V.

*Candidate of History, Director of the Transcarpathian Museum of Folk Architecture and Life,
Docent of the Department Archeology, Ethnology and Cultural Studies,
SHEE «Uzhhorod National University». Uzhhorod, Ukraine*

СОРОЧКА – ГОЛОВНА СКЛАДОВА ЧОЛОВІЧОГО НАРОДНОГО ВБРАННЯ ГУЦУЛІВ ЗАКАРПАТТЯ КІНЦЯ XIX – ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ XX ст.

Коцан В.

*кандидат історичних наук, директор Закарпатського музею народної архітектури та побуту, доцент кафедри археології, етнології та культурології
ДВНЗ «Ужгородський національний університет». Ужгород, Україна.*

Abstract

In the article on the basis of the available literature the complex analysis of a shirt as the main component of a man's national dress of hutsuls of Transcarpathia of the end of the XIX - first half of the XX century is carried out. The author describes the types of shirts during their stay, as well as draws attention to their cut and embroidery.

Анотація

У статті на базі наявної літератури проведено комплексний аналіз сорочки, як головної складової чоловічого народного вбрання гуцулів Закарпаття кінця XIX – першої половини XX ст. Автор описує різновиди сорочок в часі їх побутування, а також звертає увагу на їх крій та оздоблення вишивкою.

Keywords: shirt, hutsuls, Transcarpathia, cut, embroidery, ornamental compositions, color.

Ключові слова: сорочка, гуцули, Закарпаття, крій, вишивка, орнаментальні композиції, колорит.

Особливості народного одягу гуцулів Закарпаття склалися під впливом природно-кліматичних, господарсько-культурних чинників та місцевих побутових традицій. Осінньо-зимові холоди та весняно-літні перепади температур з частими дощами, випас худоби на полонинах, лісорозробки і лісосплав вимагали, щоб як зимовий, так і літній одяг був теплим і захищав від холодів, снігу і дощу, був зручним. Природно-кліматичні умови Рахівського району (де проживали гуцули) вплинули також на спосіб ношення одягу і використання його окремих складових у різні пори року. Традиційний народний одяг карпатських гуцулів протягом століть характеризувався типологічною єдністю форм і лише протягом другої половини XIX – початку XX ст. склались його окремі локальні особливості. Саме в ці часи сформувались головні риси народного одягу гуцулів Закарпаття. Самі гуцули краю

поділяли себе на ясінянських, богданських, рахівських та великобичківських. Такий самоподіл ясінянські гуцули пов'язували з тим, що їх пращури прийшли з околиць Косова і Яремчі, богданські – з с. Верховина (Жаб'є), рахівські – з Галичини і долинянських сіл Закарпаття, а великобичківських вважали не справжніми гуцулами, а такими, що «погуцулились» [7, с. 155; 8, с. 24; 11, с. 30-32]. Такий самоподіл певною мірою проявляється в оздобленні і загальному колориті одягу названих груп гуцулів Рахівщини. Але при цьому в особливостях традиційної народної ноші названих осередків спостерігаємо домінування спільних рис.

У комплект чоловічого вбрання входили сорочка, полотняні штани («гаті»), сукняні штани («холошні»), шкіряний пояс («римін»), безрукавний козушок («кептар»), сукняна куртка («сердак»), головні убори, взуття, сумки, топірці.

Рис. 1. Гуцул, с. Ясіня Рахівського району Закарпатської області. 1921 р. Фото Рудольфа Гулки.

Головною складовою одягу гуцула Рахівщини була сорочка («кошуля») (див. рис. 1, 2). Зустрічались чоловічі сорочки трьох видів: стара кошуля (XVIII ст.), нова кошуля (XIX ст.), фабрична кошуля (кінець XIX – початок XX ст.) [4, с. 87; 9, с. 57; 12, с. 110]. В основі розвитку двох останніх лежить стара кошуля. Сорочки виготовляли із прямокутного шматка домотканого полотна, зігнутого навпіл по ширині. Посередині робили круглий виріз

горловини і неглибокий розріз пазухи, який зав'язували білими плетеними шнурками з китичками на кінцях («ощінками»). До плечей пришивали прямі широкі рукави. Сорочку по місцях зшивання полотнищ оздоблювали швами, виконаними різними відтінками білих ниток. У XVIII – на початку XIX ст. така стара «кошуля» сягала чоловікам до колін. Її носили на випуск, поверх штанів, в поясі перев'язували вовняним поясом («кушаком», «баюром»).

Рис. 2. Хлопці у традиційному народному вбранні гуцулів Закарпаття. Реконструкції. 2019 р. Фото Сергія Гудака.

З перших десятиріч XIX ст. набула поширення нова кошуля. Вона також шилась з домотканого полотна. Але, на відміну від старої, мала прямий стоячий комір («ошийник»), який зав'язувався плетеними шнурочками («ощінками») або застібувався на гудзики. У XIX ст. сорочки оздоблювали білими, а наприкінці XIX та на початку XX ст. – чорними, червоними чи синіми швами. Ці декоративні шви мали і практичне значення, бо укріплювали основні. Бокові шви та низ сорочок обшивали петельчатим швом («ціркою»). Рукави нової сорочки були широкими цільнокроєними з клином («цвікольом»). Зустрічались сорочки, низ рукавів яких збирали у дрібні складки і протягували шнурком. У середині XIX ст. появились сорочки із бічними вставками («третільницями»), вишитим відкидним («відкладним») коміром та манжетами («дудиками»). Розріз пазухи (15-25 см) робили спереду. Святкові сорочки прикрашали пишною вишивкою та декоративним швом («штєпкою»). Наприкінці XIX ст. у селах долини р. Білої Тиси плечики сорочки зміцнювали пришитими «підпліччями» [5, с. 62].

У ясінянських гуцулів «нові кошулі» кроїли з одного довгого (140-146 см) шматка домотканого полотна, зігнутого навпіл по ширині. Довжина сорочок сягала 70-73 см. На передній частині зігнутого полотнища робили виріз для горловини, який переходив у глибокий (15-18 см) розріз («розпірку»). До стану сорочки пришивали комір-стійку. По боках до стану сорочки, до місця вставлення рукавів, пришивали вузькі (10-12 см) пілки-вставки. Рукави нових кошуль довгі (50-55 см) і широкі. З'єднувальні шви на рукавах сорочок кінця XIX – початку XX ст. декорували прошивними швами, а з 20-х рр. XX ст. мережками.

Характерною особливістю крою довгих (75-80 см) «нових кошуль» з сіл долини р. Білої Тиси була ромбоподібна вставка («пудшитка»), якою підшивали верхню частину передньої та задньої пілок. «Пудшитка» мала запобігати натиранню тіла вишивкою. На відміну від ясінянських, богданські сорочки кроїли з двох пілок, лише зрідка вшивали вузькі бічні пілки. Круглий виріз горловини переходив у глибокий (38-45 см) розріз пазухи, що застібувався на металеві кнопки («патенти»). Більшість богданських нових кошуль шили з довгими (45-50 см), широкими, цільнокроєними рукавами, які біля манжет збирали на дві нитки. Манжети застібували на гудзики і зав'язували на плетені шнурочки з китицями на кінцях. Під рукавами пришивали невеликі прямокутні вставки («латиці») [5, с. 63].

«Нові кошулі» рахівських гуцулів за кроєм подібні до богданських. Їх особливості проявились в оздобленні вишивкою. У порівнянні з ясінянськими та богданськими, комір, нагрудна частина вздовж розрізу пазухи та манжети рахівських нових кошуль були найширшими. Характерною особливістю манжет рахівських кошуль було те, що їх краї

зрізались у формі трикутників і застібувались на металеві застібки («капчі»).

Фабричні сорочки за кроєм були схожі до нових кошуль, але мали тенденцію до звуження всіх складових частин. Кроїли їх із двох пілок, з вузьким (5-8 см) шматком полотна («плечиками»), з коміром-стійкою чи відкидним коміром («галіром»). Рукави на сорочках довгі (55 см), цільнокроєні, у нижній частині зібрані у широкі (1 см) загинки («защипи»), до яких пришивали вузькі (2-3 см) манжети («дудики»). Фабричні кошулі одягали, заправляючи у штани.

Гуцулки ставились до пошиття та оздоблення сорочки з великою увагою, намагались якнайкраще оздобити її вишивкою. Особливо старанно чоловічі сорочки оздоблювали вздовж розрізу пазухи («нагрудника»). Поширеними були три способи розміщення вишивки на пазухах: вертикальні суцільні смуги, вишиті близько обох розрізу пазухи; дві паралельні вертикальні стрічки, вишиті на відстані двох-трьох сантиметрів від зарубленого розрізу пазухи; суцільна вертикальна смуга, вишита на правій половині пазухи. З кінця XIX ст. під розрізом пазухи стали нашивати прямокутні шматки полотна («клинці»), на яких вишивка розміщувалась горизонтально [2, с. 83-84; 10, с. 147].

Композиція вишивок нагрудників схожа до уставкових. У них центральна смуга була найширшою. Основним орнаментальним мотивом виступав ромб з дрібноузорною внутрішньою площиною. Найчастіше його заповнювали стилізованими восьмипелюстковими квітами («ружами»), ромбами з вусиками. Допоміжними елементами могли служити трикутники, дрібні кружечки («очка»), хрестики, рядки дрібних геометричних фігур. Особливо насиченою орнаментальною композицією відрізнялися нагрудники чоловічих сорочок з с. Росішка. В основі їх орнаменту лежали дві широкі смуги, в яких домінуючими мотивами виступали ромби зі скісними хрестами. Часто основним орнаментальним мотивом було поєднання двох лежачих S («нумери», «глисти») у дзеркальному відображенні.

В оздобленні чоловічих сорочок часто використовували «головкастий взор». Найбільш поширеною модифікацією цього орнаменту на чоловічих сорочках був ромб, сторони якого мали відростки, а кути завершувалася меншими ромбами з цяtkою посередині. Окреслюючі контури ромба формувалися з чотирьох головкастих мотивів («берегинь»). У с. Косівська Поляна «головкастий взор» на нагрудниках чоловічих сорочок формувався рядками вишитих чорними нитками трикутників, вершини яких завершувались подвійними відростками. У результаті цього незаповнена вишивкою площа та маленький хрестик всередині неї утворювали мотив жінки з піднятими руками («берегині») [3, с. 60].

Рис. 3. Нагрудник чоловічої сорочки, с. Кобилецька Поляна Рахівського району Закарпатської області. Домоткане полотно, вишивка, хрестик. Домінуючий мотив – поєднання стилізованих рослинних мотивів з геометричними. 20-ті рр. XX ст. Фото з архіву автора.

З кінця XIX – початку XX ст. у вишивці нагрудників чоловічих сорочок стало домінувати поєднання стилізованих рослинних мотивів з геометричними (див. рис. 3). Центральне місце займав геометричний орнамент, що утворювався за допомогою ромбів з усіченими кутами. Внутрішня площа ромбів заповнювалась квадратами, скісними хрестами та кружечками. Таку орнаментальну смугу обрамляв рядок із ромбів з усіченими кутами та геометризованою квіткою всередині. Квітка формувалася перетинанням прямого та скісного хреста із середхрестям у формі невеликого ромбика. Завершувалась орнаментальна смуга нагрудника стилізованою галузкою з квітками («кружками»), дрібними фіалками чи вишитими кривулями із стебел та листочками.

У вишивці сорочок молодих хлопців та дівчат Рахівщини поширеним орнаментальним мотивом було сердечко («сирцячко»). Нагрудники чоловічих весільних сорочок вишивались розміщеними в рядок стилізованими квітами з пелюстками у вигляді сердечок. Пелюстки-сердечка розмежовувались за допомогою скісного хреста. Мотивами «серця» насичені й інші орнаментальні смуги нагрудника весільної сорочки. Вони символізували любов, щастя, радість та добробут.

Не менш оригінальною і багатою була вишивка на ошийках і манжетах гуцульських чоловічих сорочок. У ній переважали мотиви меандрових ліній, «грабельки», «гребінці», «рибки». Їх найчастіше застосовували у вишивках манжет («дудиків») для окреслення контурів ромбикових орнаментів. В основі орнаментальної композиції лежали ромби з

вусиками, стики яких утворювали скісний хрест. Вусики й незаповнена вишивкою площа скісного хреста утворювали мотив «грабельок», який символізував промені сонця, дощ. Меандрові мотиви орнаментальних композицій манжет утворювалися окресленням контурів ромба з відростками («вусиками»). Меандровий мотив символізував безкінечність, неперервність ритмічності руху води, життя та всього світу, був оберегом від злих сил, які, за народними віруваннями, одного разу потрапивши в цю безкінечну лінію, будуть вічно кружляти по ній і ніколи вже не зможуть зашкодити власнику сорочки [5, с. 67; 6, с. 7].

У вишивці чоловічих сорочок сіл Росішка та Косівська Поляна зустрічався мотив «риб», «рибок». Найчастіше його вишивали на манжетах («дудиках»). Однією із модифікацій мотиву «рибки» були чотири вишиті риби, які головами повернуті одна до одної. Завдяки такому прийому поєднання рибок утворювався мотив ромба з відростками («вусиками»), в якому голови риб були чотирма різними частинами ромба, а хвости та поплавці – вусиками. На місці стика чотирьох рибок утворювався скісний хрест.

Сорочка як основний компонент комплексу чоловічого вбрання свідчила про заможність або бідність селянина. У багатьох народних гуцульських піснях згадується селянин, у якого сорочка без прикрас – ознака бідності:

*Ой, маю сорочину,
Не маю мережку.
Ой, піду я на зарібки
За дев'яту межу [1, с. 130].*

За свідченням старожилів, у селах долини р. Білої Тиси чоловічі сорочки до кінця 30-х рр. ХХ ст. вишивкою не оздоблювали, а в Косівській Полянні, Росішці, починаючи із 20-х рр. ХХ ст. сорочки заможних селян оздоблювались навіть різнокольоровим бісером. На деяких сорочках під вишитим пазушним розрізом вишивали ініціали власника.

Отже, головною складовою чоловічого строю гуцулів Рахівщини була сорочка. Протягом ХVІІІ – першої половини ХХ ст. змінювався її крій, орнаментальна композиція вишивки, способи одягання сорочок. При еволюції крою спостерігався поступовий перехід від вільного широкого викроювання до звууження всіх деталей сорочок. Етноідентифікуючою ознакою крою старих довгих кошуль була відсутність коміра та вільні широкі рукави. До стану нової кошулі пришивали прямий стоячий комір, з'єднувальні шви почали обшивати чорними, червоними, синіми петельчатими швами («цірками»), рукави кроїли з клином («цвікольом»). Фабричні кошулі виділялись вузькими рукавами, зібраними у нижній частині на манжети. Відповідно до змін крою змінювались й орнаментальні композиції вишивки. Якщо старі кошулі вишивали переважно білими конопляними нитками, лише зрідка – чорними, червоними або синіми, то кольорова гама нових і фабричних кошуль була вже поліхромною. Як і у вишивці жіночих сорочок, на чоловічих сорочках переважав геометричний орнамент. Домінуючими мотивами були ромби, хрести, трикутники, кола, S-подібні мотиви («нумери», «глисти»), «головкастий взор». З кінця ХІХ – початку ХХ ст. у вишивці чоловічих сорочок починає домінувати поєднання стилізовано-рослинних мотивів з геометричними. На сорочках молодих хлопців вишивали мотиви сердечок («сирцят»), «рибок». Гуцула, одягнутого у нову кошулю легко можна було відрізнити від румуна, угорця, долинянина, сорочки яких кроїли з широкими рукавами, оздобленими різноманітними мережками, вирізуванням, обмітувальними швами. З масовим поширенням по всій території Закарпаття у 20-40-х рр. ХХ ст. сорочок, близьких за кроєм до міських, виокремити етноідентифікуючі ознаки та етнографічно розмежувальні риси стає важче.

Список літератури

1. Грибанич І. «Гей гудзики, ременики ...» (Народний одяг гуцулів) // Зелені Карпати. – 1995. – № 1-2. – С. 124-133.
2. Захарчук-Чугай Р.В. Українська народна вишивка : західні області УРСР. – К. : Наукова думка, 1988. – 191 с. : іл.
3. Зінченко І., Хорбут Н. Назви вишивальних орнаментів (на матеріалах діалектних словників) // Науковий вісник Чернівецького національного університету ім. Ю. Федьковича. – Чернівці : Рута, 2008. – Вип. 428-429. – Слов'янська філологія. – С. 58-64.
4. Командров О.Ф. Народний костюм Рахівщини // Народна творчість та етнографія. – 1959. – № 3. – С. 82-88.
5. Коцан В.В. Народний одяг гуцулів Рахівщини : ХІХ – перша половина ХХ ст. – Ужгород: Видавництво Олександри Гаркуші, 2012. – 164 с., іл.
6. Коцур Н.М. І на тім рушникові : метод. посіб. – Донецьк, 2007. – 34 с.
7. Олексюк Я. Генетичне коріння гуцульського строю : єдність матеріального і духовного // Вісник Прикарпатського університету. Серія Мистецтвознавство. – Івано-Франківськ, 2009-2010. – Вип 17-18. – С. 154-159.
8. Пелипейко І.А. Вивчення Гуцульщини // Гуцульщина. – Верховина, 1998. – С. 23-26.
9. Полянская Е.В. Народная одежда гуцулов Раховского района // Карпатский сборник : Труды междунар. комиссии по изучению народной культуры Карпат и прилегающих к ним областей. – М. : Наука, 1972. – С. 57-65.
10. Семчук Л. Розташування вишивок на компонентах одягу етнографічних груп українців Карпатського регіону: порівняльний аспект // Вісник Прикарпатського університету. Серія Мистецтвознавство. – Івано-Франківськ, 2009-2010. – Вип. 17-18. – С. 144-154.
11. Тиводар М.П. Етнографічне районування українців Закарпаття (за матеріалами традиційної культури другої половини ХІХ – першої половини ХХ ст.) // Carpatica - Карпатика. Вип. 6. Етнічні та історичні традиції населення Українських Карпат кінця ХVІІІ – ХХ ст. – Ужгород, 1999. – Вип. 6. – С. 4-64.
12. Тумова М. Народная одежда на Подкарпатской Руси // Подкарпатская Русь. – 1924. Рочник І. Число. 3. – С. 72-79; Число. 4. – С. 102-110.